

Perfektionistisk liberalisme

Morten Ebbe Juul Nielsen

Ph.d.-stipendiat, Institut for Filosofi, Københavns Universitet

Hvilket værdier er det overhovedet moralsk tilladt at handle ud fra i politik? Tager man udgangspunkt i et abstrakt begreb om demokrati, er svaret at der ikke findes regler, der udelukker bestemte værdier og tillader andre. Men demokrati er højst et led i en mere omfattende teori om *statens legitime magtudøvelse*. Det er blandt den politiske filosofis vigtigste formål at afklare og afgrænse hvilke politiske handlinger der er legitime.

Den moderne filosofiske liberalismes svar på disse spørgsmål er at staten skal være *neutral* i forhold til sine borgere. Partiskhed er illegitim. Men hvordan skal vi forstå denne neutralitet?

1. Liberalisme og Neutralitetsdoktrinen

Siden Rawls' *A Theory of Justice* har den overordnede dagsorden i den politiske filosofi har været liberal og egalitaristisk. Selv de mest kritiske antiliberaler stemmer har måttet tage dette forhold til indtægt og formulere deres kritik i forhold til dette grundlæggende paradigme.

Men der er naturligvis også filosoffer, der deler et såvel liberalt som egalitaristisk udsyn med Rawls *et al.*,¹ men som retter deres kritiske søgelys på den konkrete udformning af en politisk-moralsk teori der skal udtrykke dette udgangspunkt. Det er en gren af den kritik denne artikel omhandler, nemlig den såkaldte *perfektionistiske liberalisme*. Den-

ne² benægter *doktrinen om begrundelsesneutralitet*, som siger, at staten ikke kan legitimere sine handlinger og institutioner i begreber om det gode (liv.) Staten kan kun legitimere sig med argumenter der baseres på begrebet om *retfærdighed*. Doktrinen betragtes af mange ikke-perfektionistiske liberale som en hævdevunden og central grundsætning, der endda er definerende for liberalisme.³

Neutralitet forstået som upartiskhed eller fairness kan betragtes som et ideal for enhver liberal politisk teori. Neutralitet i denne forstand siger, at staten må begrunde sine handlinger og institutioner, primært udtrykt gennem loven, på en moralsk forsvarlig og robust facon. Således forkastes diskriminatoriske »begrundelser« med reference til fx race, køn, kaste, religion osv. Dette udsyn deler Rawlsianske (eller neutralistiske) og perfektionistiske liberale, men de førstnævnte går videre, og hævder at en legitim stat er *neutral i forhold til borgernes begreber om det gode (liv.)*

Nu vil enhver nogenlunde fungerende stat have en massiv indflydelse på de faktiske muligheder for den enkelte borgers muligheder for at realisere sin ide om det gode liv, og på borgerens udformning af denne ide. I et liberalt-egalitært samfund vil visse dyder og praksisser uvægerligt trives på bekostning af andre. Disse dyder og praksisser vil være mere attraktive og mindre bekostelige end an-

dre. Derfor søger neutralister ikke at ligestille alle borgeres faktiske mulighed for at de kan realisere deres begreb om det gode liv. At forfølge dette ideal kunne fx betyde, at staten skulle påtage sig at sponsorere borgere med ekstremt omkostningsfulde præferencer, således at de, hvis begreb om det gode liv inkluderer præferencer for champagne og østers skulle modtage kompenserende statsstøtte – så de har de samme muligheder for at realisere deres begreb om det gode liv som dem der foretrækker kildevand og havregrød. At efterfølge et sådant neutralitetsideal, hvor alle borgeres *de facto* mulighed for at realisere deres begreber om det gode liv er lige, er umuligt at efterleve.

Neutralisternes ærinde er da også mere beskeden, nemlig at hævde den førnævnte doktrin om begrundelsesneutralitet. Staten skal ikke, kan ikke, være neutral i sine konsekvenser: men den bør efterstræbe at være neutral i sine begrundelser.

Doktrinen om begrundelsesneutralitet er attraktiv, og har opnået mange tilhængere, fordi den ser ud til at løse tre relaterede problemer af yderste vigtighed for enhver tidssvarende, liberal teori. (1) For det første skal doktrinen besvare spørgsmålet om hvad legitim udøvelse af statsmagt er under det, der kaldes »pluralismens kendsgerning«; dvs., det faktum, at der i moderne vestlige samfund eksisterer en lang række af indbyrdes konkurrerende og modstridende begreber om det gode liv. Idet der ses bort fra disse begreber kan ingen siges at blive diskrimineret i kraft af deres begreb om det gode liv.

For det andet (2) besvares spørgsmålet om hvordan en statsmagt eller et samfund kan være og forblive *stabilt*, når borgerne har forskellige og modstridende ideer om det gode liv. Da disse ideer ikke kan legitimere statslige handlinger, kan staten bevares som en stabil overstruktur, en upartisk dommer.

For det tredje (3) besvares spørgsmålet om hvilken form for *respekt* staten skal udvise over for sine borgere, hvilket også kan udtrykkes som spørgsmålet om grænserne mellem det offentlige (eller det politiske) og det private. Borgeren respekteres som borger i og med staten ikke begrundet sine handlinger med reference til ideer om det gode, der af neutralister i bund og grund betragtes som noget *privat*. Borgerens moralske status respekteres idet idealet for en neutralistisk stat er en stat der giver hver enkelt borger maksimal frihed til at forfølge sine personlige idealer for et godt liv. Disse idealer er af yderste vigtighed for den enkelte, men kan iflg. neutralisterne netop kun gælde for det enkelte individ. Hvad der kan gælde for alle er universelle og abstrakte principper, fx vedrørende nogle basale samordningsregler⁴ og for fordelingen af midler i samfundet. Målene, derimod, er op til den enkelte. Doktrinen om begrundelsesneutralitet bygger således på et skel mellem det *offentlige* (det politisk relevante) og det *private*.

For at opsummere: doktrinen om begrundelsesneutralitet er en *udeladelses- eller tavs-hedsregel*. Når vi diskuterer og/eller begrundet politiske arrangementer og handlinger, skal vi være tavse om det gode (liv.) Kun således kan en liberal statsordning være legitim, ifølge neutralisterne.

Konsekvensen af dette er blandt andet at den neutralistiske stat ikke kan begrunde en given politik med at borgerne ville få et bedre liv hvis den fx støtter sk. finkultur og videnskab og tilbageholder støtte til mudderbrydning og åndemaneri. Det er ikke statens rolle at gøre livet bedre for sine borgere. Staten skal følge visse procedurale begrænsninger, herunder især den neutralistiske udeladelsesregel, men ikke forfølge idealer om det gode liv eller det gode menneske. Med Larmores ord skal liberalisme være en filosofi om politik, ikke om det gode menneske (Larmore, p. 129.)

2. Perfektionistisk Liberalisme

Som sagt stiller perfektionistiske liberale sig skeptiske over for denne udeladelsesregel. Kan det virkelig være sandt at vi, når vi indretter en liberal stat, skal se bort fra ideer om det gode liv? Kan det være sandt, at staten ikke skal gøre sit bedste for at borgerne lever det bedst mulige liv? Er statslig legitimitet virkelig afhængig af den neutralistiske udeladelsesregel? Neutralisterne beder os om at se bort fra de idealer der giver vores liv mening og fylde når vi tænker og handler politisk. Er dette ikke udtryk for en politisk skizofreni?

Perfektionisme er en uheldig term, da den giver nogle associationer der ikke har relevans i forhold til det politiske eller normative program som moderne perfektionister fremfører. Termen har sin rod i filosofiske overvejelser om hvad der i sig selv er værdifuldt i et godt liv. *Normative* perfektionister mener at udviklingen og udfoldelsen (»perfektioneringen«) af specifikt menneskelige egenskaber og forhold (fx fornuft, kunst, viden, meningsfulde mellemmenneskelige relationer etc.) i sig selv er værdifuld,⁵ og at værdien er, i det mindste, delvist uafhængig af om individer faktisk *mener* at denne udfoldelse er værdifuld. Med andre ord er normative perfektionister objektivister mht. moralsk værdi; moralsk værdi er ikke (udelukkende) relativ til subjektets attitude over for en tilstand, et mål, eller en aktivitet.

Politiske perfektionister er ikke nødvendigvis normative perfektionister (selvom politisk perfektionisme er en naturlig forlængelse af normativ perfektionisme.) Det, der forener politiske perfektionister er udelukkende at de forkaster doktrinen om begrundelsesneutralitet. Politiske perfektionister siger, at hvis en politik (eller en institution, eller en lov), begrundet i et begreb om det gode liv, faktisk har gode konsekvenser for borgernes velfærd eller »well-being«, så bør den effektueres. *Liberale* perfektionister er politiske

perfektionister, der ønsker at argumentere for en liberal samfundsorden. De benægter med andre ord at tilslutning til doktrinen om begrundelsesneutralitet er en nødvendig betingelse for at en teori kan kaldes liberal.

Som modsætning til neutralisternes procedurale statsopfattelse sætter liberale perfektionister (herefter: perfektionister) en statsopfattelse, hvis centrale budskab er at staten bør være i borgerens tjeneste. For retsfilosoffen Joseph Raz, der med sin *The Morality of Freedom* genvakte perfektionismen, er statens legitimitet et graderet fænomen, relativt til hvor vidt staten assisterer borgerne med at leve det gode liv. Dette kan ikke lade sig gøre uden politisk stillingtagen til begreber om det gode liv, for »...det er målet for enhver politisk handling at muliggøre det for individer at forfølge gyldige begreber om det gode, og at dæmme op for onde eller tomme.« (Raz, p.133, min oversættelse)

Perfektionister forkaster ideen om at vores begreber om det gode liv er rent arbitrære og subjektive, og understreger at vi har robuste grunde, baseret på forestillinger om det gode liv, for politisk handling generelt, såvel som for liberalisme som sådan. Centralt her står en forestilling om værdien af autonomi. Neutralister og perfektionister kan på et abstrakt niveau enes om at den individuelle frihed er et fundamentalt gode, der skal sikres og fremmes. Imidlertid kan neutralister ikke argumentere ud fra den ide, at det autonome liv er et godt liv – dette ville være i modstrid med den neutralistiske undladelsesregel. Hvor neutralister må være netop neutrale og tavse over for den (liberale) ide, at autonome praksisser og livsformer er overlegne i forhold til andre, har perfektionister frie hænder til at argumentere for at det autonome liv er et godt liv, og et bedre liv end det ureflekterede, det passive, det ufrie, og at dette faktum legitimerer politisk handlen der understøtter og nærer autonome praksisser og livsformer.

Perfektionister forholder sig altså anderledes til de spørgsmål, som neutralisterne søger svaret med doktrinen om begrundelsesneutralitet.

(1) Perfektionister drager en anden konsekvens af »pluralismens kendsgerning« end neutralisterne. Moderne perfektionister er pluralister i en bestemt, ikke-relativistisk forstand. I tråd med John Stuart Mill anser de det som værende værdifuldt at der eksisterer en mangfoldighed af dybt forskellige begreber om det gode liv, og en tilsvarende mangfoldighed af praksisser. Det liberale samfunds diversitet og fraværet af fx religiøs fundamentalisme og traditionalisme, muliggør at individer kan tage ansvaret for eget liv og udfolde sig i en livsform der passer til vedkommendes evner og ønsker. Autonomi og pluralisme går hånd i hånd. Men samtidig er perfektionister objektivister. Ikke alle begreber om det gode liv er værdifulde, og borgerens liv bliver ikke bedre af at realisere et dårligt eller tomt begreb om det gode. Med andre ord er autonomi kun værdifuldt betinget set: »...autonomiprincippet er et perfektionistisk princip. Det autonome liv er kun værdifuldt hvis det bruges i forfølgelsen af acceptable og værdifulde projekter og forhold. Autonomiprincippet tillader, endda kræver, at regeringer skaber moralsk værdifulde muligheder, og eliminerer forkastelige« (Raz, p.417, min oversættelse.) Det er et faktum, at borgerne har meget divergerende ideer om det gode liv, og at alle ikke kan ligestilles i deres stræben efter at realisere deres vision om et godt liv. Imidlertid er der ingen moralsk årsag til derfor at sidestille alles vision om det gode liv.

Endvidere siger perfektionister, at neutralister skylder os en god forklaring på hvorfor *de facto* eksistensen af en mangfoldighed af indbyrdes modstridende begreber om det gode liv betyder, at staten skal undlade at begrunde sine principper og politikker med reference til disse begreber, medens *de facto*

eksistensen af en mangfoldighed af indbyrdes modstridende begreber om retfærdighed åbenbart ikke forbyder staten at begrunde med reference til sådanne begreber. Desuden: er det virkelig sandt, at der er mere (rationel uløselig) uenighed om begreber om det gode, end der er om begreber om det retfærdige?⁶

Perfektionister har også en radikal anden vinkel på spørgsmålet om samfundets eller statens stabilitet (2). Iflg. perfektionisterne kan staten ikke undlade at tage stilling til kontroversielle spørgsmål – der kun kan besvares med reference til begreber om det gode liv – inden for områder som undervisning og kultur. Hvis vi vil målet (en stabil, liberal stat) må vi ville midlet, nemlig at beskytte og styrke en *liberal kultur*. Som en teoretiker, der ellers er venlig stemt over for neutralisme erkender, »...[neutralister] tager stadig eksistensen af en tolerant og mangfoldig kultur for givet, som noget der naturligt opstår og vedligeholder sig selv, hvorfor dens eksistens simpelthen forudsættes...« (Kymlicka, p. 223) Perfektionister påpeger, at en liberal kultur er en historisk opnåelse, der ikke uden videre vedligeholder sig selv, men kalder på statslig handling, og som ikke kan forudsættes når man laver politisk teori. Eksempelvis kan vi ikke forvente, at den liberale kultur vedligeholdes, hvis ikke borgerne i en liberal stat får en liberal (ud-)dannelse, der betoner en sekulær oplysningstanke frem for fx religiøse dogmer. Staten kan ikke altid sidde det overhørigt hvis en gruppe af borgere vender ryggen til den liberale kultur. Endvidere er det statens opgave at tilvejebringe og opretholde en mangfoldig og rig kultur, således at vi kan udfolde vores autonomi. Uden statens hjælp risikerer vi at markedskræfterne, traditionerne, eller almindelig menneskelig dovenskab, udhuler en righoldig kultur.⁷ Ved at forholde sig neutralt, ved konsekvent at sidestille ethvert kulturelt udtryk, lever staten ikke op til sit formål; at hjælpe borgerne til at leve et godt liv.

Men man kan ikke begynde at diskutere, og endnu mindre begrunde, handlinger der relaterer til fx undervisning og kultur, uden at involvere begreber om det gode. Hvordan skal man overhovedet definere hvilke kvalitetskrav man skal operere med, eller hvornår noget rettelig kan kaldes undervisning eller kultur?

Neutralisterne må enten give afkald på handlinger i disse sfærer,⁸ hvorved forudsætningerne for en liberal stat, og dermed den statslige stabilitet, risikerer at blive undergravet, eller opgive begrundelsesneutralitet.⁹ Dette rejser spørgsmålet, om neutralisme overhovedet er et svar på den udfordring det er at forene pluralismens kendsgerning med en stabil liberal stat. Det synes snarere at være tilfældet, at neutralismen forudsætter en konsensus om liberale principper, der ikke synes at være givet empirisk.

(3) Perfektionister forkaster ideen om at den form for *respekt* for borgerne staten skal have, kan kalkeres over doktrinen om begrundelsesneutralitet. Spørgsmålet man bør stille er, om vi virkelig viser respekt over for individet ved at se bort fra valide moralske principper, som neutralisterne mener, eller om respekt netop betyder at blive behandlet i overensstemmelse med dem. Viser et liberalt samfund fx den rigtige form for respekt over for den analfabetiske, hjemmegående husmor, der er socialiseret ind i en kultur, hvor kvinden er underordnet mandens vilje, ved at se bort fra vores (liberale) begreber om det gode liv, der betoner lighed og autonomi? For perfektionister er svaret ubetinget nej.

I videre forstand benægter perfektionister, at det klassiske skel mellem *citoyen* (borgeren, det offentlige) og *homme* (mennesket, det private) udgør et altid-allerede fastlagt og ukontroversielt princip for grænserne for statens virke. Der findes ikke »borgere« og »privatpersoner«; der eksisterer kun individer. Naturligvis bør staten ikke blande sig i

sager, der bedst afgøres af individer, og naturligvis skal staten ikke gennemføre politikker, der fører til tab af personlige autonomi, med mindre der er andre værdier, der klart opvejer dette. Men skellet mellem det offentlige og det private er i sig selv en genstand for politisk diskussion, og endda et af de vigtigste, og hvis man i denne diskussion forudsætter begrundelsesneutralitet, har man på forhånd besluttet hvor grænserne for statens virke skal gå, hvilket er dogmatisk. Således kan skellet mellem det offentlige og det private ikke begrunde doktrinen om begrundelsesneutralitet.¹⁰

3. Neutralistiske svar

Rawls prøver at imødegå en perfektionistisk kritik ved at give den indrømmelse, at begrundelsesneutralitet ikke gælder i alle politiske affærer. Det kun er vedrørende det forfatningsmæssige fundament og samfundets grundlæggende struktur at vi skal være neutrale i denne forstand.¹¹ Således gives der et frirum til at forfølge non-neutrale politiske mål, for så vidt de elementære (primært fordelingsmæssige) elementer er på plads og er neutralt begrundede. Spørgsmålene er her hvor grænserne mellem fundamentale og ikke-fundamentale spørgsmål går, og hvorvidt det giver mening at det forfatningsmæssige fundament (der vel specificerer principperne for resten af lovens udformning) tilskriver personer en ret til at staten skal forholde sig neutralt mht. det gode liv, der så ophæves på andre, lavere niveauer af loven. Selvom Rawls allerede i *Political Liberalism* implicerede, at en fuld fremstilling af denne problematik er fraværende i hans værk, og at det er nødvendigt at få belyst relationen mellem fundamentale og ikke-fundamentale politiske spørgsmål og områder nøjere (se Rawls (1993), p.214f), nåede han aldrig at udfylde dette hul. Hvis perfektionisterne har ret i at man ikke kan antage, men til stadighed må diskutere, skellet mellem det offentlige og det private, er det også tvivlsomt om vi kan fastlægge et skel mellem fundamentale og ik-

ke-fundamentale politiske områder på andet end en *ad hoc*, dvs., ikke-principiel facon.

Nogle neutralister mener, at årsagen til at vi ikke kan begrunde statslige handlinger med reference til begreber om det gode er, at sådanne begreber er falske eller meningsløse (se fx Ackerman, p. 11.) Er dette tilfældet, kan de selvfølgelig ikke begrunde handlinger overhovedet – hvilket perfektionisterne gerne medgiver. Problemet er, at neutralister ikke kan argumentere for, at vi skal være skeptiske mht. det gode, da dette vil gå imod selve ideen i liberalisme. Frihed (og lighed) er vigtigt fordi individet skal kunne forfølge sin vision om det gode liv. Men det kan ikke være vigtigt for individet at forfølge noget, der i bund og grund er ugyldigt eller meningsløst.¹² Endvidere får neutralisten det forklaringsproblem, at vi bør være skeptiske mht. et sæt af moralske principper (dem, der gælder det gode liv) medens vi *ikke* skal være det mht. et andet (dem, der gælder retfærdighed.)

4. Liberalisme og postmodernisme

Neutralisme går hånd i hånd med en distinkt postmodernistisk og relativistisk anskuelse. I stedet for at tage de ubehagelige konfrontationer mellem divergerende opfattelser af det gode liv, bøjer den moderne relativist af. Kontroversielle emner – religiøs vs. sekulær livsopfattelse, oplysningstidens vs. okkultismens vidensopfattelse, spørgsmål om almen dannelse, forudsætninger for medborgerskab, etc. etc. – fejles af bordet, og argumenter der vedrører sådanne stemples som værende udtryk for blot subjektive præferencer eller arbitrære konstruktioner. Tolerancen skal være altomfattende, og alle har ret på hver sin måde: »Du er OK! – Jeg er OK!«

Men som påpeget ovenfor går neutralisme dårligt i spænd med skepticisme. Hvis neutralisme også fremover skal sætte dagsordenen for liberalismen – som den har været siden Rawls – må der leveres bedre moralsk

svar på præcist *hvorfor* det vigtigste for individers liv, nemlig begreber om det gode, skal ignoreres når vi laver politik og politisk teori.

Perfektionistisk liberalisme tillader sig ikke den luksus at feje kontroversielle emner ind under gulvtæppet, og den forkaster ideen om at vi kan ignorere hensynet til borgernes faktiske velfærd i politisk teori og praksis. Den påpeger, at der er grænser for tolerancen og at den liberale stabilitet trues, hvis ikke vi også politisk arbejder for en liberal kultur. Perfektionistisk liberalisme leverer et mere realistisk politisk og moralsk svar på pluralismens udfordring, for det er ikke bare et spørgsmål om at det er *tilladt* at handle ud fra værdier der knytter sig til begreber om det gode: det er simpelthen *nødvendigt* for en levedygtig og forsvarlig liberalisme.

Noter

1. Fremtrædende formuleringer af neutralistisk liberalisme finder man bl.a. i Rawls (1971, 1993), Ackerman (1980), Dworkin (1983, 1995), Larimore (1987)
2. Eksempler på perfektionistisk liberalisme findes fx hos Raz (1986), Hurka (1993), Sher (1997)
3. Se fx Dworkin (1995), p.191, Rawls (1993), p.190
4. Neutralister mener ikke at de ikke kan begrunde fx et forbud mod mord. Man behøver ikke at argumentere for et sådant forbud med udgangspunkt i, at et begreb om det gode liv der tillader mord, er moralsk dårligere end et begreb om det gode liv, der forbyder en sådan handling. Neutralisterne mener at et sådant forbud kan begrundes udelukkende i retfærdighedsprincipper, fx i form af visse grundlæggende rettigheder. Dette rejser naturligvis kun spørgsmålet om man kan argumentere for rettigheder uden at involvere begreber om det gode liv, men denne kritik skal ikke følges her.
5. De to andre hovedtyper af teorier om det i sig selv værdifulde eller intrinsisk værdi er hedonisme (det intrinsisk gode er velvære og det intrinsisk onde er smerte) og præference-teori (det in-

trinsisk gode er opfyldelsen af præferencer). Normative perfektionister mener altså at værdien af fx et meningsfuldt og godt ægteskab eller af udfoldelsen af fornuft ikke kan udtømmes af det velvære disse giver eller fordi de opfylder en præference.

6. Se fx Hurka, p. 163, Sher, pp. 37ff, Raz, p.160
7. Dette siger perfektionister såvel som mange neutralister, fx Dworkin. Se Dworkin (1995), p.273n44; Dworkin (1985), passim.
8. Det samme gør sig gældende på en lang række andre områder. Er det fx plausibelt at vi kan lave en overordnet politik for hvorledes midlerne i sundhedssektoren skal fordeles uden at vi involverer begreber om hvad et godt liv er?
9. Se Morten Ebbe Juul Nielsen, »Liberalism, Neutrality, and Civil Society«, in *Danish Yearbook of Philosophy*, in press.
10. Se Nielsen (2003)
11. Se Rawls (1993), pp. 137ff, 152, 200, 214f.
12. Det skal understreges, at neutralister ikke generelt er skepticister vis-a-vis begreber om det gode. Se fx Dworkin (1983), p.2. Ackerman er en undtagelse.

Litteratur:

- Ackerman, Bruce (1980) *Social Justice in the Liberal State* (New Haven; Yale University Press)
- Dworkin, Ronald (1983) »Neutrality, Equality, and Liberalism«, in MacLean and Mills (eds.) *Liberalism Reconsidered* (New Jersey; Rowman and Allanheld) (1985) »Can a Liberal State Support Art?«, in Dworkin, *A Matter Of Principle* (Oxford; Clarendon Press)
- (1995) »Foundations of Liberal Equality«, in Stephen Darwall (ed.), *Equal Freedom (Selected Tanner Lectures on Human Values)* (Ann Arbor; The University of Michigan Press)
- Hurka, Thomas (1993) *Perfectionism* (Oxford; Oxford University Press)
- Kymlicka, Will (1990) *Contemporary Political Philosophy* (Oxford; Clarendon Press)
- Larmore, Charles (1987) *Patterns of Moral Complexity* (Cambridge; Cambridge University Press)
- Nielsen, Morten Ebbe Juul (2003) »On Behalf of Perfectionism: A Reply to Pauer-Studer«, in *Philosophical Explorations* vol. 5. #3 in press, »Liberalism, Neutrality, and Civil Society«, in *Danish Yearbook of Philosophy*
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice* (Oxford; Oxford University Press) (1993) *Political Liberalism* (New York; Columbia University Press)
- Raz, Joseph (1986) *The Morality of Freedom* (Oxford; Clarendon Press)
- Sher, George (1997) *Beyond Neutrality* (Cambridge; Cambridge University Press)